

**Володимир
ЗАКРЕВСЬКИЙ**

кандидат філософських наук, докторант відділу соціальних проблем вищої освіти та виховання студентської молоді Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, м. Київ.

Ключові слова: авторецензія, демократизація експертної діяльності, життєвий шлях ученого, практична значущість інтелектуального продукту, реформа соціогуманітарної галузі.

Висунуто пропозиції щодо демократизації рецензування наукових праць, стимулювання експертної активності вчених, інтенсифікації професійної взаємодії у межах академічних співтовариств. Розроблено низку інновацій, спрямованих на технологічно-методичне й організаційне забезпечення вимірювання та оцінювання результатів наукової діяльності. Зроблено спробу класифікувати науковий продукт за змістом, цільовим призначенням та формою. Обґрунтовано: вимоги щодо підвищення продуктивності кінцевих результатів праці соціогуманітарної еліти; необхідність удосконалення програми атестації науковців та диференціювання статусно-репутаційних рівнів науковців у межах учених ступенів «кандидат наук» та «доктор наук».

УДК 1+316+111.6+141.311

**ТРАНСФОРМАЦІЯ
ДІЯЛЬНОСТІ
СОЦІОГУМАНІТАРНОЇ
ГАЛУЗІ:
КОНЦЕПТУАЛЬНА
ВЕРСІЯ**

© Закревський В., 2013

Консерватизм науково-організаційного механізму наукової діяльності призвів до зниження соціальної ефективності соціогуманітарного знання. Вплив соціальних і гуманітарних наук на соціально-політичні і соціокультурні процеси є незначним. Невідповідність соціогуманітарного продукту сучасній соціальній динаміці є важливою проблемою суспільствознавства. Автор мав на меті не так критикувати загальновідомі недоліки соціогуманітарної галузі науки, як запропонувати низку інноваційних заходів, спрямованих на вдосконалення її діяльності. Звісно, ці пропозиції слід розглядати як запрошення академічної спільноти України до обговорення такої важливої теми, якою є підвищення якості й ефективності суспільствознавства. Вважаємо, що декілька завдань, які випливають з означеної мети, нами виконано.

Г. Лихошерстних ще в далекі вісімдесяти роки минулого століття порушив для інтелектуальної спільноти питання об'єктивного оцінювання результатів наукової діяльності. Звичайно, розв'язання цієї проблеми дало б змогу отримати надійний інструментарій виміру якості й ефективності різних галузей наукового знання, науки як соціального інституту тощо. На об'єктивну критеріально-

індикативну систему виміру діяльності давно чекають й учені, оскільки йдеться про життєву самореалізацію сотень тисяч людей. Г. Лихошерстних намагався розв'язати цю проблему в соціально-практичному контексті – генерування принципово нового інтелектуального продукту і його впровадження в соціальну реальність: «...усі істинні вчені і винахідники знають, що створити щось нове часом легше, аніж упровадити створене» [1, 60]. Ми поділяємо погляди автора, який вважає, що «...основними критеріями цінності наукових матеріалів мають бути... рівні пізнання, міра новизни і рівні значущості; сукупність цих критеріїв може бути формалізована у той чи той спосіб» [1, 61]. Наукові дослідження (фундаментальні – теорія, закономірність, гіпотеза, явище, факт; прикладні – винахід, раціоналізація, використання), на думку Г. Лихошерстних, можуть бути поділені за трьома рівнями значущості: загальнонауковий, проблемний і приватний.

Оптимальною технологією оцінювання всіх видів наукових робіт могли б стати, *по-перше*, авторецензії, *по-друге*, три рецензії незалежних експертів відповідної наукової спеціальності, рецензії від досвідченого практика – представника відповідної соціально-професійної корпорації, *по-третє*, необмежена кількість рецензій від студентів-дослідників. Різні представники соціогуманітарної спільноти могли б надавати редакціям періодично оновлювані переліки потенційних рецензентів наукових робіт. Організація роботи з оцінювання наукового продукту – це справа наукової спільноти, а не редакцій. Обов'язком органів управління наукою та освітою має бути технолого-методичне й організаційне забезпечення вимірювання та оцінювання результатів наукової діяльності.

Чому відгуків на кандидатську дисертацію лише 5, а не 50, чи ще краще 500? Мабуть зараз ніхто не в змозі дати зрозумілу відповідь на просте питання: «Чому вченому, який захищає кандидатську дисертацію, опонують лише двоє науковців?». Що заважає збільшенню кількості опонентів у 100 разів? Якби дисертаційне дослідження

було ретельно проаналізоване згідно з певними, чітко структурованими вимогами, 200-ми вченими з відповідної галузі, безумовно, об'єктивність присвоєння наукового ступеня була б забезпечена значно краще. За таких умов члени вченої ради мали б можливість надавати інтегральну оцінку роботи, зважаючи на співвідношення позитивних і негативних відгуків та на відповіді на 200 заочних запитань до дисертанта.

Кульмінацією оцінювання відповідною професійною корпорацією наукової зрілості майбутнього її члена є публічний захист дисертації. Саме тому захист наукового доробку науковця-початківця має бути дійсно багатолюдним. Вважаємо за доцільне залучати до участі в засіданнях вчених рад із захисту дисертацій студентів-дослідників, аспірантів, докторантів відповідної спеціальності, а також учених, наукові інтереси яких є близькими контексту роботи, яка захищається. Участь у захистах має також бути одним із посадових обов'язків ученого. До процедури захисту варто додати вимогу щодо представлення вченим секретарем аналітичного огляду всіх відгуків та висновків опонентів, а також відповідей дисертанта, які стосуються усунення виявлених недоліків. Рубрика автореферату «Практична значущість дослідження» має обов'язково містити детальний план упровадження в соціальну дійсність основних положень, які виносяться на захист, протягом наступних трьох років, а також моніторингову програму динаміки їхньої соціалізації.

Звіт про виконання плану впровадження та завершена моніторингова програма мають надаватися вченій раді, в якій відбувався захист. До зазначеного звіту може додаватися розгорнутий відгук керівника (або уповноваженої ним особи) соціального об'єкта, на якому здійснювалося впровадження. Студентам-дослідникам було б дуже корисно протягом навчання у вищому навчальному закладі брати участь у впровадженні в життя результатів принаймні однієї дисертаційної роботи. Настав час диференціювати типологію наукового продукту за змістом, цільовим призначенням та формою. Очевидно, що предмет-

не поле статей, у яких пошукувач викладає основні результати дисертаційного дослідження, суттєво відрізняється від того, що подається у публікаціях досвідченого доктора наук.

Студентів-дослідників доцільно залучати до наукової роботи академічних організаційних структур незалежно від їх географічного розташування. Тема дослідження, зорієнтована на розв'язання конкретного соціально-практичного завдання, може об'єднувати вчених усіх вікових категорій: студентів-дослідників, аспірантів, докторантів, а також видатних маестро. Процес навчання студента-дослідника необхідно організувати у спосіб, який стимулюватиме публікацію якомога більшої кількості статей. У зв'язку з цим, магістрантську кваліфікаційну роботу доцільно називати дисертацією, після захисту якої випускникові потрібно декілька років попрацювати у відповідній соціально-професійній корпорації. Але викладацька робота до цього переліку входити не може. За таких умов не вступ магістранта до аспірантури має стати рідкісним винятком.

Оскільки під час навчання у ВНЗ і особливо у постмагістерській дисертації майбутній учений веде дослідницьку діяльність, то до часу вступу до аспірантури проблем із вибором теми дослідження не виникатиме. Доцільно встановити нормативно мінімальну, наприклад 25, але в жодному разі не максимальну кількість статей за період (6–8 років), що передуватиме аспірантурі. Слід не встановлювати фіксовану кількість статей, в яких викладаються основні результати дисертаційних робіт, а зважати на непохитну вимогу високої наукової продуктивності вченого на всіх етапах (статусних позиціях) його наукової «кар'єри» – від студента-дослідника і до шефа-наставника молодого вченого. Вважаємо, що наукова працездатність протягом періоду, що містить перебування майбутнього вченого в статусі студента-дослідника, аспіранта, докторанта має перебувати на рівні однієї статті кожні два місяці. Доктор наук може публікувати одну статтю на три місяці. Проте кількість статей у принципі не може розглядатися як вирішальний показник

академічного рівня і наукового потенціалу вченого – головним є їхня сутнісна основа, для визначення якої і необхідно створити об'єктивну критеріально-індикативну систему вимірювання та оцінювання наукової продукції. Наукова цінність і практична значущість інтелектуального продукту є визначальними чинниками оцінювання наукових робіт.

Є сенс окремо зауважити, що для громадян, які обрали науковий життєвий шлях, можливість набуття другої вищої освіти має бути виключена. Таке викривлення наукової кар'єри можливе тільки за умови, що цей «багатостатник» вкладеться у доволі жорсткі, зазначені вище, часові межі. Видається також вкрай актуальним скасувати вимогу про неприпустимість збігу проблемно-тематичних і смислових континуумів кандидатського та докторського дисертаційних досліджень. Висуваючи це положення, ми вважаємо, що в ідеалі у справжнього вченого може бути лише одна проблема (тема) на все життя, так само як у справжнього чоловіка – одна дружина.

Зрештою, справжньої наукової продуктивності від ученого слід очікувати після здобуття ступеня доктора наук. Саме у постдокторальний період соціогуманітарний вчений потребує особливої турботи й уваги з боку соціального керівництва та адміністративного управління. Атестацію докторів наук слід здійснювати один раз на п'ять років за принципово удосконаленою методикою.

Вироблення інтелектуального продукту в соціальних і гуманітарних науках має регламентуватися соціальним замовленням. Об'єктивність вимірювання праці дослідників може бути забезпечена використанням у процедурі державної атестації докторів наук дельфійського методу. Невідповідність наукового продукту дослідника встановленим параметричним вимогам, виявлена в процесі атестації, є підставою для позбавлення науковця наукового ступеня. В армії офіцерів за брутальні порушення порядку несення служби позбавляють звань та посад. Чим наука гірше? Подальші атестації колишнього доктора наук можуть або повернути вчений ступінь, або позбави-

ти його і кандидатського ступеня. Єдиним критерієм наукової діяльності може бути її реальна соціально-практична результативність. Ця вимога має поширюватися на наукові кадри вищої кваліфікації, підготовлені в аспірантурі та докторантурі за бюджетний кошт, а також на контрактних дослідників, що працюють у державних організаційних структурах. У контексті вдосконалення програми атестації було б доцільно зобов'язати вчених ретельно вивчати всі види наукової продукції, яку було видано за їхніми спеціальностями в країні та за її межами, а також вибірково за трьома суміжними спеціальностями протягом останніх п'яти років.

Захист трьох (магістерська, кандидатська, докторська) дисертацій слід розглядати як логічне завершення вищої освіти, що є передумовою і запорукою високопродуктивної наукової діяльності. Для забезпечення раціонального використання інтелектуального потенціалу необхідно розширити номенклатуру організаційних наукових структур, включивши до неї тимчасові творчі колективи для розв'язання певної проблеми, наукові центри середньотермінової перспективи (3–5–7 років), створювані у наукових установах, ВНЗ тощо. Дослідникам слід надати гідно оплачувану можливість наукової роботи для того, щоб не було необхідності у викладацькій роботі. Однак це не означає, що дослідник у принципі не повинен викладати. Важливим є безпосереднє спілкування цієї категорії «креаторів» зі студентською молоддю. Якби існувала рівноцінна викладацькій за статусом (рангом) і більш виразна, за ту, що існує, система наукових звань у межах залізобетонних «кандидат» і «доктор», то у дослідників не було б стимулу отримувати не надто їй потрібне їм звання доцента (професора). Наприклад, тематичну (в жодному разі не часову) спрямованість і соціально-практичну значущість діяльності науковців можна було б фіксувати у такий спосіб: «доктор наук – майбутнє», «доктор наук – сучасне», «доктор наук – минуле». Доробок перших має відкривати напрями подальших вельми перспективних досліджень.

Доробок других фіксує вагомий внесок науковця у розв'язання нагальної проблеми сучасної соціальної динаміки. Доробок третіх – це не актуальна ані для сучасності, ані для майбутнього псевдопроблема, метою «розв'язання» якої є виключно захист дисертації. Для встановлення більш тісної взаємодії докторів наук – дослідників, які досягли видатних результатів – з професійною корпорацією і суспільством, можна було б відродити давно забуту традицію публічних лекцій, використовуючи для цього телебачення, радіо, популярні періодичні видання та інші сучасні інформаційно-комунікативні засоби.

За наявної в Україні науково-організаційної системи, яскраво вираженої мотивації для публікацій у кандидатів і докторів наук немає. Замислимося над простим питанням: «Що може стимулювати плідну наукову діяльність, окрім здобуття наукового ступеня (звання) та обов'язкової кафедральної наукової роботи?» Це питання не стосується професійних учених – наукових співробітників. Відповідь буденно очевидна: «Нічого». З одного боку, немає державного замовлення на інтелектуальний продукт для викладацько-наукового контингенту ВНЗ, а з іншого – відсутні сприятливі умови для справді серйозної наукової діяльності цієї категорії працівників вищої кваліфікації.

У контексті актуального завдання суттєвого підвищення якості та ефективності соціогуманітарних досліджень доцільним є структурно-функціональний і проблемно-тематичний аналіз стану цієї сфери соціокультурної динаміки. Вважаємо, що раціональним використанням соціогуманітарного інтелектуального продукту можна вважати тільки реальне його застосування в соціальній практиці. Результати фундаментальних досліджень мають ставати або основою для прикладних досліджень, спрямованих на розв'язання конкретної соціально-практичної проблеми (завдання), або бути технологізовані у спосіб, необхідний і достатній для використання «рідною» соціально-професійною корпорацією. Опосередкованим упровадженням для фундаментальних соціогумані-

тарних досліджень може вважатися використання їх іншими колективними або індивідуальними суб'єктами наукової діяльності для створення інноваційних смислових конструктів у суміжних секторах певної наукової спеціальності, а також для повного або часткового застосування в інших галузях суспільствознавства, зокрема у між- і трансдисциплінарних дослідженнях в Україні та за її межами.

Послідовно дотримуючись такого порядку, результати фундаментальних і прикладних досліджень можна диференціювати за двома категоріями: «впроваджені безпосередньо після завершення протягом трьох років» і «потенційно готові до впровадження у подальші сім-десять років за наявності сприятливих умов». Решта інтелектуального продукту, який з тих чи тих причин не відповідає означеним вимогам, науковим вважатися не може. Безумовно, після застосування зазначеної інновації соціальна ефективність інтелектуального продукту індивідуальних і колективних суб'єктів соціогуманітарної наукової діяльності значно підвищиться.

Триступеневе статусно-репутаційне ранжування докторів наук доцільно здійснювати за результатами атестації. Справедливим було б, щоб праця дослідників вищої категорії, які є, по суті, соціогуманітарною елітою, оплачувалася удвічі вище за працю дослідників третьої категорії. За всі види наукової продукції визнана наукова еліта, окрім заробітної плати, повинна отримувати гонорари. Супереліті цієї категорії науковців за важливі відкриття, які спричинили сутнісну трансформацію («абсолютні події») тих чи тих сегментів соціального організму, можна надавати можливість позачергових стажувань у провідних наукових центрах зарубіжжя, участі в ексклюзивних національних програмах та інші привілеї та преференції за державні кошти.

Для публікації видатних відкриттів супереліти суспільствознавства вважаємо за доцільне створити журнал «Принципові ідеї та перспективні соціальні технології». Зазначеній категорії вчених треба дозволити публікувати роботи винятково від першої особи без жодного посилання на інших

авторів. Аристотель у «Нікомаховій етиці» посилається тільки на поетів Гесіода, Еврипіда, Агафона, Евдокса, Есхіла, Гомера, а також на правознавця Радаманта і спартанського царя Анаксандрида. Окрім того, Аристотель не використовує їхні смислові конструкти, а лише у певний спосіб ілюструє власні оригінальні положення.

Для всіх науковців зі ступенями доцільно вибудовувати щорічні рейтинги. Відповідно до принципів наукової етики, якісно-кількісні показники мають демонструвати соціогуманітарній корпорації, суспільству, місцевим та центральним органам державного управління істинну кваліфікацію науковця, незалежно від усіх «збурювальних» соціокультурних чинників – звання, нагороди, посади і т. ін. Справедливо було б розглядати здобуття вченого ступеня як лише перепустку до академічного співтовариства, передумову ефективної наукової діяльності.

Запропонований науково-організаційний механізм передбачає підтвердження вченим свого статусу, реноме і наукової гідності протягом усього життя. Наукова пенсія має справді суттєво відрізнятися від усіх видів соціальної, а також бути вищою за пенсії тієї частини професорсько-викладацького складу ВНЗ, проблемно-тематичне поле досліджень яких обмежується питаннями, пов'язаними з суто викладацькою роботою. Окрім того, вчені, які зробили видатні відкриття, що зумовили суттєві позитивні зміни у відповідних сферах життєдіяльності суспільства, могли б мати певні надбавки до пенсії.

Інтегральним критерієм ефективності діяльності вченого може бути середнє арифметичне будь-яких видів оцінювання протягом усього наукового життя. Результати щорічних рейтингів учених і атестації (раз на 5 років) наукових колективів можуть публікуватися в галузевому методолого-методичному, інформаційно-аналітичному журналі «Соціогуманітарне знання». Таке видання необхідне для порівняльного аналізу (з референтними групами дисциплін або їх фрагментами) ефективності досліджень, а також відображення загальних проблем соціальних і гумані-

тарних наук. Природно, що тоді з'явиться можливість класифікувати наукове співтовариство на декілька, наприклад п'ять, психологічно забарвлених якісних категорій – «відмінно–чудово», «добре–добротно», «середньо–терпимо», «дуже погано», «огидно–жахливо». За домовленістю і лише зі статусно-репутаційною метою до такого рейтингового оцінювання можна було б залучати і закордонних учених. Це у певний спосіб стимулювало б інтерес українських вчених до публікацій за кордоном.

Реалізація такої інновації дала б можливість гнучко і динамічно визначати продуктивність праці вченого на всіх етапах його наукового шляху. Ефективність наукової діяльності можна буде визначати також у вікових категоріях – 35–40 років, 40–45 років, 45–50 років, 55–60 років, 60–65 років, 65–70 років, 70 і більше років. У межах такого організаційного механізму наукової діяльності суттєво спроститься процедура атестації наукових працівників, з'явиться об'єктивна основа для диференціювання оплати їхньої праці. Безумовною підставою для позбавлення наукового ступеня може бути потрапляння вченого на два нижні рівні протягом трьох з п'яти років, тобто одного атестаційного періоду. Через деякий час після впровадження запропонованої технології організації соціогуманітарної діяльності в Україні з'явиться можливість для чіткого поділу наукового продукту суспільствознавства на дві частини – «наука» та «не наука». Інтенсифікації взаємодії між соціально-професійними сегментами академічної соціогуманітарної спільноти та відповідними секторами професійних корпорацій могло б сприяти обов'язкове взаємне оцінювання продуктивності їхньої діяльності. Соціальну «вагу» кінцевих результатів наукової праці соціо-

гуманітарної еліти доцільно було б вимірювати тріадою – «мега-відкриття глобально-цивілізаційного рівня – абсолютна подія», «суб-відкриття національного рівня – подія», «відкриття, завдяки якому з'являється можливість розв'язати важливу проблему локальної людської спільноти або усунути певну ваду соціуму України».

Висновки. Основні положення концептуальної версії трансформації наукової роботи в суспільствознавстві можуть бути такими. Виявивши «силові поля» – проблемно-тематичну спрямованість здійснених за роки незалежності досліджень, їхню соціально-практичну цінність і значущість, слід визначити перспективні напрями досліджень з урахуванням вимог Конституції України за участю професійних корпорацій. Відповідно до сформованого у такий спосіб науково-організаційного механізму можна буде внести зміни та доповнення до нормативно-правової бази, що регламентує функціонування і розвиток соціогуманітарної сфери. Для розробляння об'єктивної критеріально-індикативної системи виміру й оцінювання наукового продукту індивідуальних і колективних суб'єктів наукової діяльності доцільно було б створити тимчасові творчі колективи з представників відповідних професійних корпорацій та центральних органів управління освітою, наукою, інших сфер життєдіяльності. З метою виявлення потенційних і реальних інноваторів-першовідкривачів доцільно започаткувати «Національне бюро соціогуманітарних інновацій», яке проводило б щорічні конкурси стратегічних ідей і соціальних технологій. Саме за допомогою цієї інтелектуальної скарбниці можна було б розробляти інтегральні технології розв'язання проблем сталого розвитку України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лихошерстных Г. У. Верить – не верить / Г. У. Лихошерстных // Химия и жизнь. – 1980. – № 12. – С. 59–63.

CITED LITERATURE

1. G. Lihosherstnykh. To believe – do not believe / G. Lihosherstnykh // Chemistry and life. – 1980. – № 12. – P. 59–63.